

NEGATIIVSUSE AVAVAST POTENTSIAALIST JA KATASTROOFILISEST SUBLIMEERIMISEST

Leo Luks. *Ei kogemine nihilismi mõtlemises filosoofia ja kirjanduse ühtesulamisel*. Tallinna Ülikool. Humanitaarteaduste dissertatsioonid 24. Tallinn: Tallinna Ülikool, 2010. 147 lk.

Leo Luksi doktoritöö „*Ei kogemine nihilismi mõtlemises filosoofia ja kirjanduse ühtesulamise läbi*” koosneb viiest 2007–2010 avaldatud eesti- ja ingliskeelsest artiklist,¹ mis ei ole reastatud kronoloogiliselt. Lisaks sisaldab töö analüütilise ülevaate, milles autor iseloomustab nihilismi mõtlemist, tuues esile autorite ja mõistete vahelisi seoseid ja vastandusi, mida ta artiklites kasutab.

Akadeemiliste tööde retsenseerimisel on kombeks alustada üldmetodoloogilisest preambulast. Preambulas esitatud küsimustest sai dissertatsiooni kaitsmisel üsna keskne vaidlusteema, mistõttu väärivad need küsimused siinkohal mainimist.

Luks esitleb oma tööd kui provokatiivset väljakutset akadeemiliselt häälestatud lugejale, kellele lähevad korda selged distsiplinaarsed ja metodoloogilised eristused. Analüütilise ülevaate alguses esitatakse terve rida küsimusi: „Kuidas kirjutada eimiskit? Kuidas lausuda eimiskit? Kuidas taluda kirjutamise sundi, kuid mitte muutuda kirjeldavaks? Kuidas jääda mittemidagi-

ütlevaks, kuidas mitte lausuda, lausuda *ei-d*?” (lk 9). Meid hoiatatakse ka, et negatiivsus pole mitte ainult uurimisobjektiks, vaid ka doktoritöö ise taotleb tähendusetust, „hõljub kaaluta olekus, mistõttu täieliku luhtumise võimalus on pidevalt esiplaanil” (lk 11). Luks võtab omaks „metoodilise peataoleku” (lk 9) ja seetõttu on töö „metoodilised alused ennastkummutavad” (lk 11). Lugeja ette kerkib seega kohe küsimus: kuidas saab ühes doktoritöös toimuda taotluslik sisuline ja vormiline luhtumine? Ja üldisemalt: kuidas sobitada filosoofia ja kirjanduse ühtesulamist taotlev tekst akadeemilise filosoofia dissertatsiooni kitsamatesse raamidesse? Autor on probleemist teadlik ja pakub sellele töö käigus kaks minu meelest üsna erinevat lahendust.

Ühelt poolt rahustab Luks meid väitega, et tähendusetusse pürgiva luuletungi teatav ohjeldamine töös on mõistlik, sest tuleb arvestada akadeemilise filosoofia kontekstiga (lk 16). Selline kompromiss muudab Luksi töö akadeemiliselt hinnatavaks. Hinnang oli positiivne ja Luks sai doktorikraadi kätte. Jääb siiski küsimus: kui doktoritöö tõi akadeemilise edu, kas seda võib pidada õnnestumiseks ka doktoritöö iseenda (mitte)eesmärkide vaatepunktist? Kas Luksi töö ise on näide filosoofia ja kirjanduse ühtesulamisest? Ma vastaksin sellele küsimusele eitavalt. Autor räägib oma kirjutamisviisist kui pidevast pendeldamisest filosoofia ja luule vahel (ja nimetab seda vaheruumi lk 137 esseeks). Siiski jääb tekstis pendel palju pikemalt peatuma loogiliselt hästi liigendatud ja põhjendatud argumentidel, kirjanduslikke sõioste on vähe. Vormi poolest võib siinkohal mainida näiteks kuivalt teadusliku umbisikulise verbivormi rohket kasutamist töö ana-

¹ 1. Fusion of Philosophy and Literature in Nihilist Thought. – Problemos 2010, nr 77, lk 129–141; 2. Philosophy and Literature: Two Lines of Fusion. – Problemos 2010, nr 78, lk 125–142; 3. Eimiski-kunst. Nihilistlikust loomest eesti luule näitel. – Studia Philosophica Estonica 2009, nr 2.1, lk 85–111; 4. Ülev *ei* Kivisildniku luules. Üks lugemisviis. – Methis 2009, nr 4, lk 118–133; 5. Surma kirjutamise tasandid. – Looming 2007, nr 9, lk 1411–1417.

lүүtilises ülevaates: Luksi enda sõnut-si tema töös „räägiti”, „väideti”, „määratleti” jne. Sisuliselt fikseerib autor analüütilise ülevaate lõpus „töö tähtsama täitunud eesmärgina” mitte midagi vähemat kui „nihilismi mõtlemise „metoodiliste” ja ontoloogiliste aluste väljatöötamist” (lk 30). Kuhu on siis jäänud see radikaalne kasulikkusest lahtiütlemine, mida autor samas töös mujal taotleb? Võrreldes näiteks samuti filosoofia ja kirjanduse ühtesulamist praktiseeriva Derrida isegi kõige mõõdukamate tekstidega, on Luksi kirjutus vägagi akadeemiline.

Teine lahendus, mida Luks sellele vastuolule oma töös pakub, on minu meelest huvitavam, sest see viitab laiemale problemaatikale ja seostub oluliselt Eesti humanitaaria praeguste vaevade ja hädadega. Autor nimelt mõnab, et ülalmainitud kompromiss nihilismi mõtlemise ja akadeemilise vormi vahel pole tegelikult üldse tingitud sisulistest, antud problemaatika käsitlemisega seotud vajadustest, vaid puhtformaalsetest kriteeriumidest: tegemist on (ma liialdan meelega) simulatsiooniga. Luksi sõnul, „uurimuse seisukohalt võib õnnestumiseks pidada, et paradoksaalsust ja kasutust rõhutavad, esseismi kalduvad käsitlused on suutnud siiski omandada piisava retoorilise veenvuse, läbimaks teadusajakirjades avaldamise vormi nõudeid” (lk 30). Luksi eksplitsiitne mäng selle süsteemiga on tänuväärne, sest toob hästi esile seda, mida me kõik tegelikult ammu teame: Eesti haridus- ja teadusbürokraatia pealesurutud teadusmeetrika on toonud humanitaariasse järjest kasvavat simuleerimist: järjekordne linnukese kirjasamine ETIS-es nõuab enamasti palju vähem vaeva, süvenemist ja tarkust kui tõeliselt sisulise, huvitava, innovatiivse uurimistöö läbiviimine ja kirjutamine. Siiski, kui sa simulatsioonis ei osale, ei anta sulle kraadi, maksatakse väiksemat palka, võid kaotada

koguni töökoha. Siit väike üleskutse refleksiooniks: kui kaua ja kui kaugele oleme ikka nõus sellel teel edasi minema, kui palju oleme veel valmis teadusbürokraatia nõuetele ohverdama, kui palju me veel julgeme, kus asuvad piirid? Hea nihilistina annab Leo Luks meile kõigile ebamugavalt oma (ja meie) simulatsioonist teada – mis oleks aga juhtunud, kui ta poleks pidanud simuleerima? Mis juhtuks, kui me keegi ei peaks simuleerima?

Jõudes aga nüüd Leo Luksi doktori-töös esitatud mõttekäikudeni, üritan siinkohal lühidalt pakkuda tema argumentide omapoolset tõlgendust ja tuua esile paar problemaatilist sõlmpunkti, millel peatuti ka töö kaitsmisel ja mis kindlasti väärivad edaspidist arutlemist. Filosoofia ja kirjanduse ühtesulamise viisideni jõuab Luks läbi filosoofilise nihilismi analüüsi, mis – võttes implitsiitseks aluseks Friedrich Nietzsche tööd – näitab selle mõttevoolu arenguid peamiselt Martin Heideggeri, Hans-Georg Gadameri, Gianni Vattimo, Jean-François Lyotard'i ja Maurice Blanchot' töödes. Luksi jaoks on oluline nihilismi ontoloogiline süvenemine, mis toimub tänu Heideggerile ja kus mitte ainult ei õnnestata oleva sfääre (nagu nt Nietzsche väärtuste väärtusetuks kuulutamine), vaid tõmmatakse võrdusmärk olemise kui sellise ja eimiski vahele. Heideggerist tuleb Luksi arvates aga edasi liikuda, töös esitatud Heideggeri kriitika (vt lk 18–19) on minu meelest põhjendatud ja huvitav. Heidegger avab eimiski ruumi ängistuse ja igavuse analüüsiga, mätsib selle aga kinni olemisega surma poole ja hiljem ka raskemini tõlgendatava *Ereigniss*'i mõistega, mis osutavad teatud nostalgiale autentsete tervikustavate tähenduste järele, olgugi et need võivad asuda umbmäärases ja kättesaamatus tulevikus. Gadameri ja olulisemalt Vattimo hermeneutikas säärast nostalgiat enam pole, nihilismiga leppimine viib

mõtte nõrgenemisele (*pensiero debole*), langusele, Tõe ja Väärtuse ja tõeväärtuse pretensioonide pidevale kahtluse alla seadmisele. Just Vattimost saab tõuke Luksi esimene filosoofia ja kirjanduse ühtesulamise viis, mida töö autor nimetab kord „faabli-liiniks” (lk 63 jj), kord (juba Blanchot’ga) „proosanõlvaks”. Siingi tõuseb olulisele kohale Luksi poleemika teaduse pretensioonide ja filosoofia teaduslikustamisega, mis toovad sageli kaasa dogmaatilise ürituse kuulutada teatud faabel ainuõigeks. Kui me aga nõustume, et mitte ainult filosoofia, vaid igasugune teaduslik katse maailma seletada seisneb teatud faabli kokkupanemises ja jutustamises, siis nihkub tagaplaanile küsimus selle faabli reaalsusele vastavusest. Esiplaanile tõusevad hoopis jutustaja oskused ja veenvus, jõudude vaherkord, milles ta asub, jne. Nihilismi nõrk mõtlemine tunnustab selles mõttes eri lugude (ehk eri seletuste) potentsiaalset samaväärsust ja praktiseerib faablite vahel kõikumist (kui omamoodi skisofreeniat), hoides samal ajal ironilist distantsi igast antud faablist – see, mida Luks nimetab oma töös ka „neutraalseks hoolimatuseks” (lk 21). Faablite vahel kõikudes kasutab Luks doktoritöös palju binaarseid vastandusi.

Oluliseks binaarseks mänguks on Luksi töös mõtlemises ja kirjanduses tähenduslikku tervikut loova proosanõlva vastandamine sellele, mida ta nimetab kord „eimiski nimetamiseks” (lk 71 jj) või „esitamatu esitamiseks” (lk 90 jj), kord (jälle Blanchot’ga) nihilismi mõtlemise „luule-liiniks” (lk 20). Väike probleem tekib siin valitud terminoloogiaga. Luks toetub oma tekstis ühele konkreetsele autorile ehk Blanchot’le ja tema teooriale. Samal ajal on *luule* ja *proosa* väga laetud mõisted, mis on omandanud paljudes teistes käsitlustes üsna vastupidise tähenduse sellele, mida Blanchot ja Luks neile omistavad. Kui tuua ainult üks näide: Mihhail

Bahtin näeb hoopis proosas (täpsemalt romaanis) seda terviklikkust lagundavat jõudu, mida Luks omistab luulenõlvale. Luulet on aga juba antiikajal ja ka hilisemas traditsioonis peetud sageli pigem tervikut loovaks. Oleks huvitav võrrelda neid erinevaid lähenemisviise, tuleb aga siinkohal veel rõhutada, et Luksi *proosa* ja *luule* mõisted ei lange üldse kokku tavaliste žanripiiridega, need markeerivad vaid eri viise nihilistliku kirjutamise praktiseerimiseks.

Luks põhjendab luule-liini olulisust vajadusega jääda truuks Heideggeri ontoloogilisele süvenemisele (kas see on ka mingit sorti nostalgia?), sellal kui Vattimo ja teised ütlevad Luksi arvates sellest lahti (vt lk 21). See on minu meelest antud töö kõige problemaatilisem koht. Analüüsides väitekirja artiklites konkreetseid eesti luule näiteid, pakub Luks ühelt poolt terve rea passiivset nihilismi iseloomustavaid eimiski figuure: ootus ja luhtumus (Juhan Liiv, Runnel, Ristikivi, Kõiv), langus ja loojak (Oks, Liiv, Runnel, Talvik, Kalju Kangur) (vt 3. artiklit). Kuigi autor seda väga ei eksplitseeri, on siin minu meelest tegemist erinevate eimiski fabuleerimise viisidega, millel on oma narratiivne süntagmaatika (kasutades Algirdas Julien Greimase terminoloogiat). Analüüsides näiteks *luhtumist*, avastame, et selles mõistes on peidetud mikrolugu, mis sisaldab vähemalt 1) mingit soovi; 2) üritust; 3) ootust, 4) ebaõnnestumist. Sama võiks öelda ka teiste eimiski figuuride kohta. Teiselt poolt kasutab aga Luks Lyotard’i ülevuse teooriat selleks, et sublimeerida aktiivse nihilismi surma ja hävituse tungi näiteks Kivisildniku luules (4. artikkel). Toetudes filosoof Alain Badiou’ sõnadele, võiks öelda, et kui negatiivsuse lõpmatule protsessile üritatakse anda nime, kui esitamatu soovitakse ikka esitada, toimub katastroof, milles öeldakse lahti negatiivsuse konstitutiivsest avatusest ja loovast potent-

siaalist. Huvitav on selles mõttes see, et Luks kirjutab kummaliselt luulest kui tähendusetu suletusest. Mainitud katastroof pole moraalne, vaid see puudutab Badiou teoreetilises konstruktsioonis poliitikat, teadust, kunsti ja armastust – nii et Luksi töö taotluslik amoraalsus ei saa olla põhjus sellise katastroofi võimaluse ignoreerimiseks. Poliitiline katastroof toimub näiteks siis, kui revolutsioonist saab terror (ja Luks kasutab oma analüüsid ka neid mõisteid). Luksi töö kaitsmisel sai arutatud, kas filosoofia ja kirjanduse ühtesulamine eimiski nimetamise kaudu luule-nõlval ei riski sellise katastroofiga. Probleem seostub ikka üritusega anda eimiskile mingit sorti substantsi, teha sellest Jumala, Olemise, Subjekti jne ümberpööratud ekvivalenti.

Vastupidiselt sellele, mida Luks kui nihilist väidab, jätab tema töö luuleline häälestatus ikka tõsiduse mulje, nagu oleks luule kaudu võimalik faablitest läbi käimata osutada millelegi (ülevalkohutavalt) olulisemale (olgu see eimiski või absoluut). Mulle isiklikult tundub, et luule-liinil võiks olla teine võimalik tõlgendus, mis otsustavalt loobub ülevusest ja romantilisest võimutahtest, mis tundub sellega kaasnevat. Võiks nimelt pidada luulet keele deaktiveerimise mehhanismiks, mis avab ruumi mõttetuks (ehk eesmärkideta), aga rõõmsaks mänguks, loobudes iga-sugustest ajaloolistest ülesannetest. Ülevuse ja võimutahte asemel võiks siin olla tegemist sellega, mida tänapäeva filosoofid, nagu Jean-Luc Nancy ja Giorgio Agamben, on nimetanud *dés-ouverture*'iks või *inoperativity*'ks ja mis peaks ometi olema nihilistliku mõtlemise ja tegelikult iga-suguse mõtlemise ase.

Konkreetses probleem tekib minu meelest doktoritöös, eriti 3. artiklis, pakutud eesti luule tõlgendustega.

Nimelt pole väga selge tõlgenduste eesmärk. Kui eesmärk on näidata erinevaid *eimiski* tulemise viise kirjanduslikus (s.t filosoofilises) ruumis, tunduvad analüüsid olevat õnnestunud. Kui aga – nagu mainitud artiklis väidetakse – on eesmärk jõuda läbiviidud tõlgendamiskatsete abil üldistavatele järeldustele mõningate autorite (Liivi, Oksa, Viidingu jt), eesti luule kui niisuguse või isegi eesti keele kohta, siis tundub mulle, et selleks jäävad väitekirja artiklites pakutud katkendite analüüsid vähe-seks.

Leo Luksi doktoritöö on huvitav lugemine, tekst on hästi kirjutatud ja kaasahaarav, argumentid on selgelt esitatud. Töös pakutud filosoofide ja kirjanike tööde tõlgendused ja nendest lähtuvad mõttearendused on põhjendatud ja veenvad, autor oleks võinud isegi julgem olla. Arvan endiselt, et humanitaarteaduslik doktoritöö peaks olema eraldiseisev (monograafiline) uurimistöök, nn artikliväitekirjade suur populaarsus on jälle üks eesti perversse teadusmeetrika tagajärgedest – milleks raisata aega iseseisva uurimistöökirjutamisele, kui on selle asemel võimalik 1.1-artikleid produtseerida! Mõõnan aga, et Leo Luksi doktoritöö puhul on artikliväitekirja üsna sobiv vorm, mitte ainult nihilismi mõtlemisele olemusliku fragmetaarsuse tõttu, vaid ka vajaduse tõttu tulla konkreetsetest analüüsistest ikka ja jälle tagasi oma metodoloogilise/teoreetilise alusetuse mõtestamisele. Lõpetuseks teeksin Leo Luksile ettepaneku töötada doktoritöö tekst ümber „katkendlikuks monograafiaks”, täiendades ja süstematiseerides väitekirja artiklites läbiviidud eesti luule nihilistliku liini analüüsi.

DANIELE MONTICELLI